

Per Nyström

Bourgeoisins kejsare

(Denna artikel skrevs för *Svensk Uppslagsbok*, 1934, artikeln **Napoleon**)

Napoleon I, fransmännens kejsare (15/8 1769 – 5/5 1821), föddes i Ajaccio på Korsika, året efter öns förenig med Frankrike. Han tillhörde en torftig, borgerlig familj, som trycktes av ekonomiska svårigheter och bekymmer om barnens karriär. 10 år gammal sändes han till militärkollegiet i Brienne i Champagne, där fadern lyckats bereda honom en friplats; som lovande elev flyttades han 1784 till militärakademien, *École militaire*, i Paris.

Detta var skolor för fransk adelsungdom; hans uppfostran blev sålunda helt fransk. Under hans försök att komma till rätta i denna miljö av överklassungdom utbildades grunddraget i hans karaktär: den starka ambitionen. Napoleon genomgick kurserna på rekordtid, måhända pressad av familjens dåliga ekonomi, som förvärrades med faderns död 1785. I sept. samma år tog han officersexamen och tilldelades som artillerilöjtnant ett regemente, förlagt till Valence i Rhône-dalen. Som militär var Napoleon ingalunda självlärd; den utbildning han fick, hörde till tidens yppersta. Men någon verklig hängivenhet för militära problem visade Napoleon ej under sina unga officersår; han kom aldrig att tillhöra den militäre yrkesmannens typ. Hans intressen denna tid var främst litterära. Med iver tillägnade han sig modevetandet i litteratur och filosofi; som tidens uppåtsträvande, missbelätta borgerliga ungdom greps han av de revolutionära författarnas idéer. Främst beundrade han Rousseau och Raynal; den senares historiesyn tillämpade han i en Korsikas historia, som han började skriva. Napoleon var denna tid närmast intellektuell revolutionär.

Den prägel, som han erhöll av tidens rationalistiska tänkande, skulle aldrig utplånas. Vid revolutionen blev Napoleon medlem i jakobinklubben i Valence, medan de flesta av hans adliga officerskamrater emigrerade; han identifierade sig med en annan klass än de. Under långa permissionstider 1791-92 samt 1793 verkade han på Korsika för revolutionens idéer; då motrevolutionen under Paolis ledning segrade 1793, tvangs Napoleon jämte sin familj fly till Frankrike. Vid denna tid motsatte sig det rika borgerskapet i Sydfrankrikes städer med stöd av England konventets politik. I broschyren *Le souper de Beaucaire*, där den lysande politiska propagandastil, som han skulle bli en mästare i, röjes, gav Napoleon 1793 en nedgörande kritik av denna separatism. Samma år blev Napoleon artilleriteknisk expert vid de konventstrupper, som belägrade det uppstudsiga Toulon. Genom sina förbindelser med ledande robespierrister blev han efter Toulons fall brigadgeneral 22/12 1793, en befordran, som möjliggjordes främst av bristen på fackutbildat folk i revolutionsarméerna. Efter Thermidor-kuppen 27/7 1794 blev Napoleons liksom alla robespierristers ställning osäker; han försattes ur tjänst och levde en tid arbetslös i Paris, sysselsatt med att knyta förbindelser bland de nya makthavande. Hos Napoleon var alltid idéerna underordnade hans egna intressen.

Det var trots allt politiken av den 9 thermidor, som beredde vägen för Napoleon. Det högre borgerskapet tog ledningen av de politiska institutionerna, dess politik kunde icke räkna på stöd hos befolkningens stora massa. Den nya regimen måste lita på militären som skydds- och tvångsorgan; revolutionsgeneralernas tid var kommen. En rojalistisk resning i Paris gav Napoleon den första chansen till karriär. Barras var överbefälhavare för inrikesarmén, men misstroende sin egen militära förmåga tillkallade han Napoleon som stabschef; beslutsamt och kallsinnigt dränkte denne resningen i blod den 13 vendémiaire år IV (4/10 1795) som belöning erhöll den 27-årige generalen chefskapet för den italienska armén.

Det var nu han mötte Joséphine de Beauharnais. Han blev lidelsefullt förälskad och gifte sig med henne före avresan till krigsskådeplatsen. Den unge generalen var av föga imponerande yttre. Han var liten och spenslig till växten med påfallande smala axlar; hans sjukligt bleka ansikte med de håliga kinderna dominerades av de djupt liggande, stora, klara ögonen. I större

sällskap blev han fåmäld och kort i sina repliker, det kom något av osäkerhet över honom, men i den förtroliga kretsen kunde han utveckla en livfull charm.

Vid hären, där han blev chef för de äldre generalerna Augereau, Masséna och Berthier, røjdes genast hans överlägsna begåvning hans snabba beslutsamhet, hans starka minne, som kunde hålla oändliga detaljer samlade, hans planmässighet – i en ökad aktivitet. Hans strategiska grundprinciper: den snabba förflyttningen och den noga beräknade koncentrationen av stridskrafterna fällde utslaget i detta hans första lysande fälttåg. Men lika märklig är den målmedvetna politiska verksamhet han utvecklade i de erövrade områdena. Med stöd hos Norditaliens borgerskap byggde han upp de nya italienska republikerna, vilkas verkliga styresman han blev. ”Här krävdes en både militär, finansiell och diplomatisk enhet”, skrev han till Paris. Av rädsla för hans politiska maktställning skilde direktörerna honom från den italienska armén efter freden i Campo Formio (17/10 1797).

Fredsslutet bidrog starkt till att öka Napoleons popularitet i Frankrike. Men ännu återstod den farligaste fienden för de franska politiskt ledande finans- och industrikretsarna, nämligen engelsmännen. Trots skärpta importförbud trängde deras förödande varuoffensiv över gränserna, deras pengar svetsade ständigt samman mot Frankrike makterna på kontinenten. För tidens populära tänkande låg förklaringen till Englands styrka i den indiska handeln. Redan under l'ancien régime hade tanken varit uppe, att Frankrike, som redan hade stora intressen i Levanten, skulle sätta sig i besittning av Egypten, det gamla passet till Indien. Idén låg i luften, Napoleon fångade den. Hans expedition till Egypten avgick 15/9 1798. Då dess ohjälpliga misslyckande stod klart för Napoleon, lämnade han hären och nådde efter en farlig färd 9/10 1799 hemlandet. Men bland det bildade borgerskapet hade den sällsamma expeditionen gjort honom till en hjälte.

Situationen för de härskande samhällsgrupperna i Frankrike var farlig. Valen 1799 hade gått i vänsterriktning, och majoriteten i de nyvalda råden krävde kapitalkonfiskering och starkt progressiva tvångslån. Det storkapitalistiskt orienterade direktoriets politik saboterades av de folkvalda ämbetsmännen. Finansvärlden greps av panik – en affärskris utbröt – och såg i en diktatur det säkraste medlet att hävda sin ställning. Sieyès planlade en kupp i denna riktning. Napoleon kom lägligt i denna situation. Han ägde som ingen annan de för en diktator lämpliga suggestiva attributen. Av det av Talleyrand förmedlade mötet mellan Sieyès och Napoleon framgick kuppen 18 brumaire år VIII (9/11 1799). Enligt den av Sieyès skisserade statsorganisation, som skulle skydda det nya franska storborgerskapets intressen, kringskars de representativa institutionernas befogenheter och upphävdes den allmänna valrätten till dessa. De folkvalda ämbetsmännen ersattes med en centraliserad byråkrati. Sedelutgivningen övertogs av den av ledande kapitalister ägda Banque de France.

I spetsen för denna statsapparat stod Napoleon som 1:e konsul. Med en ungdomlig energi, som tycktes outsläcklig, grep han in i organiserandet av denna apparat; hans vidsträckta kunskaper och starka minne tillät honom att in i detalj övervaka förvaltningen. Tvångslånen inhiberades genast, och det finansiella trycket överfördes på den lägre befolkningen genom återinförandet av indirekta skatter.

Ett livligt arbete vidtog för att kodifiera den nya borgerliga egendomsrätten: 1804 utkom *Code civil*. Fördelarna för kapitalägarna av den nya regimen registrerades genast av börser: värdepapperen steg. Under hägnet av den skärpta spärren mot engelska varor begynte en stark uppblomstring av textilindustrin. För att tillfredsställa den katolskt sinnade lägre befolkningen upptogs genast förhandlingar med Rom, vilka ledde till konkordatet 5/7 1801.

De nya ledande kretsarna var icke några idéfanatismens män. De önskade främst gynnsamma betingelser för näringslivet. Fred inåt och utåt var deras främsta önskemål. Genom det energiskt genomförda fälttåget 1800 uppnådde Napoleon 9/2 1801 fred med Österrike. Med England slöts fred i Amiens 26/3 1802. Napoleons prestige steg härigenom starkt. Samtidigt

som presscensuren skärptes, organiserades ett skickligt propagandamaskineri för Napoleon och den nya regimen. I detta ingick bl.a. hederslegionen och utbildningsanstalterna för ämbetsmän, de s.k. lyceerna. Genom folkomröstning blev Napoleons konsulat 1802 utsträckt till livstid, genom senatsbeslut blev han 18/5 1804 fransmännens kejsare. Dessa åtgärder följdes av smärre förändringar i de representativa organen men ändrade ej statsapparaten grunddrag. Kejsardömet skulle ge större suggestiv makt åt det nya systemet. Men för att fritaga sig från misstankarna att vilja återgå till l'ancien régime visade sig Napoleon med kall beräkning som en revolutionens son genom mordet på en bourbonsk furste, hertigen av Enghien, 21/3 1804.

Freden i Amiens blev ej långvarig. Visserligen önskade Napoleon liksom de franska industri-kretsarna bevara freden, men det franska importförbudet mot de engelska varorna upphörde ej med fredsslutet, vilket var ett svårt slag för den engelska industrin och dess expansionssträvanden över Europa. Dess farligaste konkurrent var den franska industrin, som knutit till sig snabbt uppblomstrande textilcentra i Flandern och vid Rhen och vars marknadsområde från Holland till Norditalien nu var tillslutet för de engelska varorna. Ånyo öppnade engelsmännen fientligheterna mot fransmännen på sommaren 1803. Den långvariga kamp, som härmed begynte, slutade med den franska industrins och det politiska systemets sammanbrott 1814.

Englands kampmetod var att hindra råvarutillförseln till Frankrike samt sammansvetsa de kontinentala stormakterna mot Frankrike. Napoleons program var att spärra allt större delar av kontinenten för de engelska varorna samt att genom ett medelhavsvälde söka få tillgång till vitala råvaror, främst bomull. Som medel i denna kamp använde han den revolutionära egendomsrätten, med vilken han med framgång vädjade till borgerskapet i Mellan- och Sydeuropa, samt Stora armén. Hans lysande men i längden mattande kamp mot koalitionen tvang honom att bygga upp ett franskt imperium med lydstaten och förbundna, vars sammansättning blev ett svårbemästrat och dyrbart problem. Planen om hela kontinentens spärrning mot engelsk industri och handel offentliggjordes genom ett dekret, utställt från Berlin 21/11 1806. Höjdpunkten nådde Napoleons politiska konst genom Tilsitfördragen 8/7 1807, då den unge ryske tsaren Alexander, som sett sin armé krossas vid Eylau och som gripits av Napoleons tjuskraft, biträdde blockaden mot England.

De svårigheter, som Napoleon, när han nu vände sig mot Medelhavet, från början mötte, då han 1808-09 måste utföra en kostsam pacifiering av Pyreneiska halvön, från vilken han förgäves sökte utdriva engelsmännen, hade betytt föga, om icke just nu varje prestigeförlust varit farlig för honom. Det började uppstå inre motsättningar i hans system. Parisbörsen var ej så optimistisk som förr, livsmedelsprisernas stegring i Frankrike framkallade missnöje, och borgerskapet i Mellaneuropa började generas av den franska varufloden, som trätt i stället för den engelska. De franska härarna hälsades en gång som befriare, de franska varorna som erövrare.

Då den för de ryska storgodsägarna vitala råvaruexporten till England hotade bryta samman, kom den ryska utrikespolitiska ledningen att visa ökad kallsinnighet. Napoleons plan att skilja sig från Joséphine, som ej skänkt honom någon arvinge, och binda Ryssland närmare vid sig genom dynastisk förbindelse visade sig ej intressera hovet i Petersburg. Förgäves anordnade Napoleon, som var en propagandakonstens mästare, ett möte med Alexander i Erfurt 1808, där all kejsardömet prakt utvecklades. Som ett surrogat accepterade Napoleon det från Wien erbjudna giftermålet med kejsar Frans' dotter Marie Louise (2/4 1810).

Napoleon stod nu på höjden av sin bana. Han var ca 40 år. Hans figur hade blivit fyllig. Hans tankekraft och oerhörda arbetsförmåga var ännu obrutna. Han var gift med en dotter av Habsburg; dynastins fortbestånd tryggades genom sonens födelse 20/3 1811. Äregirigheten och maktlystnaden, tydligt framträdande drag i hans karaktär, hade blivit rikt tillfredsställda.

Han var en kallt och klokt beräknande natur, en intellektets man, som aldrig var sina känslor helt i våld. Klarare än andra såg han svagheterna i det system, han representerade. Han kände, att dess sammanhållande krafter höll på att mattas, och oron härför kunde han icke helt dölja. 31/12 1810 belade Ryssland de franska varorna med hög tull. Följande år började det hemliga rustningar. Därmed föll en av hörnstenarna i Napoleons system. Napoleon beslöt att åter sätta Stora armén i rörelse mot öst; 24/6 1812 gick han över Njemen. Napoleon mötte i Ryssland en för honom obekant typ av land utan sårbara centra och en ny krigföringsteknik.

Efter arméns sammanbrott i Ryssland föll Napoleons politiska system snabbt samman. Politikerna utnyttjade misstämningen bland Mellaneuropas borgerskap genom att verka för en nationalliberal åskådning, som riktade sig mot de kosmopolitiska franska lärorna. Bundsförvanterna Preussen och Österrike avföll.

Den nya armé, som han 1813 hade på fötter, var improviserad och oövad, en yttersta ansträngning av franska folket. Det hjälpte ej, att Napoleon under denna sista kamp stod på höjdpunkten av sin strategiska virtuositet. Övermakten var för stor. Inflytelserika kretsar i Frankrikes militära och civila förvaltning, bland dem Talleyrand, samt i finansvärlden, bland dem Laffitte, önskade fred. De allierade vädjade till dem genom att proklamera, att kriget ej fördes mot Frankrike utan mot Napoleon.

Då Napoleon nödgades vidtaga drastiska finansiella åtgärder, som påminde om dem, från vilka han själv en gång skyddade den högre bourgeoisien, sviktade dennas förtroende för honom. Man lät honom falla. 3/4 1814 avsattes Napoleon av senaten, marskalk Marmont kapitulerade med hans bästa trupper, och 4/4 begärde hans marskalkar i Fontainebleau, att han skulle abdikera. 5/4 undertecknade han abdikationen utan villkor. Under uppsikt av de allierades kommissarier fördes Napoleon till Elba, där han landsteg 4/5. Han erhöll jämte ett underhåll suveränitet över ön. Marie Louise, som tröstade sig med sin älskare greve Neipperg, vägrade komma, sonen förbjöds av de allierade. Detta var ett av skälen till att han ännu en gång beslöt pröva lyckan. I Frankrike rådde stort missnöje bland den lägre befolkningen, på Wienkongressen var oenigheten icke mindre påfallande.

Med 1000 man landsteg Napoleon 1/3 1815 i Frankrike. I mäterligt stiliserade proklamationer vände han sig till arbetare och bönder, 1800-talets nya politiska maktgrupper, vilkas betydelse Napoleon redan skönjde. 20/3 höll han sitt intåg i Paris: "de hundra dagarnas" välde hade begynt.

Men borgerskapet höll sig kyligt. En stark opposition växte fram. 18/6 krossades Napoleon av 7:e koalitionen trupper vid Waterloo. Hans flyktförsök till USA misslyckades, och av engelsmännen, sina besegrare, fördes han till ön S:t Helena i Sydatlanten. Den engelska varuströmmen kunde åter välla in över Mellaneuropa.

Men ännu från S:t Helena suggererade han Europa. Smäddad vid sitt fall som en storhetsvansinnig galning, växte han snart i legendbildningen till en halvgud. I de av honom influerade memoarer, som utgick från hans omgivning på S:t Helena, bl.a. Las Cases' *Mémorial de Sainte-Hélène*, märks närvaron av hans starka skapande fantasi. Den bild, som han utformade av sig själv, blev en mäktig politisk faktor i 1800-talets Frankrike. Napoleon avled av magkräfta 5/5 1821. Hans stoft hemfördes och gravsattes i Invaliddomen i Paris 15/12 1840.

Napoleons *Correspondance* utgavs i 32 band 1858-70, *Lettres inédites* i 5 band 1897-1903, *Ordres et apostilles* i 4 band 1912-13 och *Correspondance inédite* i 5 band 1912-25.

Litteratur

A. Thiers, *Histoire du consulat et de l'empire* (20 band, 1845-62; sv. övers. 1845-63 [*Napoleon: konsulatets och kejsardömetts historia*]); H. Taine, *Les origines de la France contemporaine*, 3 (1884 och senare); F. Masson, *Napoléon et sa famille* (13 band, 1897-

1919); Archibald. Ph. P. Rosebery, *Napoleon, the last phase* (1900; sv. övers. 1901 [*Napoleon efter Waterloo (1815-1821)*]); A. Vandal, *L'avènement de Bonaparte* (2 band, 1902-07); H. Camon, *La guerre napoléonienne* (3 band, 1903-10); Ph. Gonnard, *Les origines de la légende napoléonienne* (1906); E. Driault, *Napoleon et l'Europe* (5 band, 1910-27); A. Fournier, *Napoleon I* (4 Aufl., 3 band, 1922); G. Lefebvre, *Napoleon* (3 éd. 1947). På sv. föreligger bl.a. O. Aubry, *Napoleon, människan* (1939) och E. Tarle, *Bonaparte* (1940). Bibliogr. av F. M. Kircheisen (1902) samt i *Revue des études napoléoniennes* (1912 ff.).